

Абулхайров Рустамхон Ибодуллаевич,
Тошкент Давлат юридик университети
“Криминалистика ва суд экспертизаси”
кафедраси ўқитувчиси

ПОРТЛАШ БИЛАН БОҒЛИҚ БЎЛГАН ҲОДИСА ЖОЙИНИ КЎЗДАН КЕЧИРИШ

АННОТАЦИЯ:

Ушбу илмий мақолада портлашдан кейин ҳодиса жойини кўздан кечиришнинг ўзига хос хусусиятлари, терговчи эътибор қаратадиган ҳолатлар, ҳаракатларни бошқариш, далилларни олиш ва қайд этиш тартиби, кўздан кечириш давомида процессуал тартиб ва қоидаларга риоя этиш юзасидан асослантирилган фикрлар билдирилган.

Шунингдек, портлашдан кейин ҳодиса жойини кўздан кечиришда амалга ошириладиган асосий ҳаракатлар, портлаш жойига мутахассисларнинг иштироки, воқеа жойини кўздан кечиришнинг техник жиҳатдан таъминоти, далилларни кўздан кечиришда техник воситалардан фойдаланиш, воқеа жойидаги ҳалок бўлган шахсларнинг сақланиб қолган қолдиқларини ўрганиш тартиби, кўздан кечириш жараёни босқичлари, терговчининг умумий раҳбарлиги, хавфсизлик, кўздан кечириш жараёнида зарарланишни олдини олиш чоралари баён этилган.

Калит сўзлар: Кўздан кечириш, кўздан кечириш босқичи, хавфсизлик, ихтисослашган мутахассис, баённома, далилий ашё, портлаш жойи, жиноят жойи, портлаш ҳудуди, экспертиза, портлаш ҳодисаси, тергов гуруҳи, эксперт-криминалист, техник таъминот, суд фотографияси.

Абулхайров Рустамхон Ибодуллаевич,
Преподаватель кафедры “Криминалистика
и судебная экспертиза” Ташкентского
Государственного юридического университета

ОСМОТР МЕСТА ПРОИСШЕСТВИЯ, СВЯЗАННОГО СО ВЗРЫВОМ

АННОТАЦИЯ:

В данной научной статье рассмотрены особенности осмотра места происшествия после взрыва, обстоятельства, на которые должен обратить внимание следователь, руководство действиями, порядок получения и фиксации доказательств, соблюдение процессуальных норм и правил при их проведении.

А также основные действия, производимые при осмотре места происшествия после взрыва, участие специалистов на месте взрыва, техническое обеспечение осмотра места происшествия, применение технических средств при исследовании доказательств, порядок для изучения сохранившихся останков погибших на месте происшествия описаны этапы процесса осмотра, общие указания следователя, меры безопасности, меры по предотвращению повреждений в процессе осмотра.

Ключевые слова: Осмотр, стадия осмотра, безопасность, специалист, протокол, вещественные доказательства, место взрыва, место преступления, место взрыва, экспертиза, происшествие со взрывом, следственная группа, эксперт-криминалист, техническое обеспечение, судебное фотография.

Abulkhairov Rustamkhon Ibodullaevich,

Lecturer at the Department of Criminalistics and Forensic Science
of Tashkent State University of Law

E-mail: r.abulxayrov@tsul.uz

INSPECTION OF THE SCENE OF AN EXPLOSION-RELATED INCIDENT.

ANNOTATION:

This scientific article examines the features of the inspection of the scene after the explosion, the circumstances that the investigator should pay attention to, the management of actions, the procedure for obtaining and recording evidence, compliance with procedural norms and rules during their conduct.

As well as the main actions performed during the inspection of the scene after the explosion, the participation of specialists at the scene of the explosion, technical support for the inspection of the scene, the use of technical means in the examination of evidence, the procedure for examining the preserved remains of the deceased at the scene describes the stages of the

inspection process, general instructions of the investigator, security measures, measures to prevent damage during the inspection.

Keywords: Inspection, inspection stage, safety, specialist, protocol, physical evidence, explosion site, crime scene, explosion site, examination, explosion incident, investigation team, forensic expert, technical support, forensic photography.

Кириш

Охирги йиллар давомида дунёда портлашлар ёки улар билан боғлиқ жиноятларнинг кўпайиб бориши кузатилмоқда. Ушбу жиноятлар янада мураккаблашиб, такомиллашиб бормоқда. Мамалакатимиз чегараларига яқин бўлган бир қатор давлатларда қуролли можаролар давом этмоқда, портловчи моддалар ва жанговар ўқ-дори заҳиралари сақланадиган омборларнинг қўриқланиши ниҳоятда қийин аҳволдалиги жиноятчиларга қўл келмоқда ва улардан унумли фойдаланмоқдалар.

Ҳозирги даврда портловчи моддалар, портлатиш қурилмалари билан содир этилаётган жиноятларнинг олдини олиш ҳуқуқни ҳимоя қилиш идоралари олдида турган асосий муаммолардан бири ҳисобланмоқда. Портловчи моддалар ва портлатиш қурилмалари террорчиларнинг асосий жиноят қуролига айланиб қолган.

Ушбу жиноятларнинг олдини олиш Республикамиз ҳудудига ғаразли мақсадларда портловчи моддалар, портлатиш қурилмаларининг кириб келишига йўл қўймаслик ҳозирги давр талабидир.

Ушбу илмий мақолада портлаш билан боғлиқ ҳодиса жойини кўздан кечиришнинг ўзига хос хусусиятлари кўриб чиқилган.

Тегишли воқеа жойини кўздан кечиришда ваколатли ҳуқуқни муҳофаза қилиш органлари ва суд экспертизаси соҳасидаги мутахассислар билан ҳамкорлик қилиш муҳимдир.

Таҳлил

Кўздан кечириш энг муҳим тергов ҳаракатларидан бўлса, портлаш билан боғлиқ бўлган ҳодиса жойини кўздан кечириш улар орасида энг мураккаб ва маъсулият талаб қиладигани ҳисобланади.

Портлаш жойини кўздан кечириш пайтида терговчи портловчи моддаларни ёки портловчи воситаларни аниқлаши мумкин. Ушбу ҳолатларда терговчи қуйидагиларга эътибор қаратиши лозим.

1. Хавфсизлик. Потенциал хавфли вазиятга аралашидан олдин терговчи воқеа жойида бўлганларнинг хавфсизлигини таъминлаши керак. Агар қўшимча портлашлар ёки бошқа хавфлар хавфи мавжуд бўлса, тегишли чоралар кўриш керак.

2. Портлаш бўйича мутахассислар. Агар портловчи моддалар ёки портловчи қурилмалар аниқланса, терговчи портлаш бўйича мутахассислар ёки пиротехника мутахассислари кўздан кечиришга жалб қилиши лозим. Улар хавфли нарсаларни бошқариш ва зарарсизлантириш учун махсус билим ва кўникмаларга эга.

3. Фото ва видео ҳужжатлар. Кўздан кечиришдан олдин терговчи аниқланган портловчи моддалар ёки портловчи қурилмаларнинг фотосуратлари ёки видеога олиши керак. Бу мустақил ҳужжатларни яратиш ва ишлов бериш ёки олиб қўйишдан олдин буюмларнинг ҳолати ва жойлашуви ҳақидаги маълумотларни сақлаш имконини беради.

4. Ёзувлар ва тавсифлар. Терговчи топилган портловчи моддалар ёки портловчи қурилмаларнинг батафсил ёзувлари ва тавсифларини тузади. Бу уларнинг ташқи кўринишини, ҳажмини, белгиларини ёки бошқа аниқловчи хусусиятларини қайд этади. Бу кейинги тергов ва судда далилларни тақдим этишга ёрдам беради.

5. Олиб қўйиш ва қадоқлаш. Терговчи аниқланган портловчи моддаларни ёки портловчи мосламаларни далил сифатида эътироф этишга қарор қилиши мумкин. Шу мақсадда хавфсиз йиғиш, қадоқлаш ва сақлаш учун махсус асбоблар ва контейнерлардан фойдаланилади. Бу далилларнинг яхлитлиги ва хавфсизлигини таъминлаш учун муҳимдир.

6. Экспертиза тайинлаш. Портловчи восита ва моддалар олинганидан кейин экспертиза ўтказиш муҳим аҳамиятга эга.

Воқеа жойига етиб келгандан сўнг вазиятдан хабардор бўлиш воқеа содир бўлган жойда барчанинг хавфсизлиги учун жуда муҳимдир. Портлаш ҳодисаси юз берган жойларда портловчи воситанинг тури ва миқдори, содир бўлган муҳит ёки ҳудуддан (очик ва ёпиқ майдон, сувости ва бошқа) келиб чиқиб хилма-хил хатарларга тўлиб-тошган бўлади. Дастлабки чораларни кўрувчи инсонлар вазиятни тўлақонли англаб етишлари, ўзлари ва ўзгаларнинг хавфсизликларини таъминлашлари, шунингдек, доимий равишда портлаш содир бўлган жойдаги ўзгаришларни баҳолаб боришлари лозим [1].

Портлаш жойини кўздан кечириш муҳим тергов ҳаракати бўлиб, уни бевосита терговчи ёки ихтисослашган мутахассислар иштирокида амалга ошириши мумкин.

Ушбу ҳолатда терговчи томонидан портлаш жойини кўздан кечиришнинг умумий ҳолатларига қуйидагилар киради.

1. Тайёрлаш ва режалаштириш. Терговчи портлаш ҳақидаги мавжуд маълумотларни, шу жумладан дастлабки ҳисоботларни, гувоҳларнинг кўрсатмаларини ва бошқа далилларни

ўрганани. Шунингдек, у терговга энг самарали ёндашувни аниқлаш учун ҳамкасблари ёки мутахассислари билан текшириш стратегиясини муҳокама қилиши мумкин.

2. Портлаш жойига келиш. Терговчи ва тергов ҳаракатининг бошқа иштирокчилари, масалан, ички ишлар органлари ходимлари, мутахассислар ёки криминалистрлар портлаш жойига келишади. Улар хавфларни минималлаштириш ва далилларнинг хавфсизлигини таъминлаш учун хавфсизлик тартиб-қоидалари ва кўрсатмаларига риоя қилишлари керак.

Хавфсизлик қоидаларини билмаслик ёки уларни назарга илмаслик тергов гуруҳи аъзолари ҳаётига жиддий хавф туғдириши билан бирга, аҳоли ўртасида ҳам қурбонларни келтириб чиқариши мумкин [2].

3. Кўздан кечириш ва қайд этиш. Терговчи портлаш излари, нарсалар, парчалар ва бошқа далилларга эътибор бериб, портловчи жойни диққат билан кўздан кечиради. У барча муҳим тафсилотларни ёзиб олади ёки портлаш жойини кўздан кечириш баённомасини тўлдиради.

4. Фото ва видео ёзувлар. Терговчи портлаш жойининг ҳолатини ва топилган изларни ҳужжатлаштириш учун фотосуратлар ва видео ёзувларни олиши мумкин. Бу далилларни сақлашга ва кейинги таҳлил ва судда тақдим этиш учун мустақил визуал материал яратишга ёрдам беради.

5. Далиллар тўплаш. Портлаш жойини текшириш пайтида терговчи парчалар, портловчи моддаларнинг қолдиқлари, жиноят билан боғлиқ бўлиши мумкин бўлган нарсалар каби далилларни тўплаши мумкин. У далилларни тўплаш ва сақлаш учун махсус воситалар ва контейнерлардан фойдаланади.

6. Экспертиза. Портлаш жойини кўздан кечирилганидан сўнг, терговчи топилган далилларни кўздан кечириш ва таҳлил қилиш экспертга топшириши мумкин.

Портлашдан кейин кўздан кечиришда бирламчи объект сифатида, албатта, воқеа содир бўлган жой текширув марказида бўлади. Жойни кўздан кечириш ҳақида фикр юритишдан олдин бир қанча тушунчаларнинг фарқини билиб олиш лозим. Жумладан, “портлаш содир бўлган жиноят жойи”, “портлаш жойи”, “жиноят жойини кўздан кечириш”, “жиноят жойини тадқиқ қилиш” атамалари мантиқан бир хил маънони бериши мумкин, аммо улар ўйлаганимиздан ҳам кўра турли даражада фарқларга эга.

Портлаш содир бўлган жиноят жойи — портловчи қурилмалар портлаган ёки шундай воситалар қайта тикланган ёхуд қисмларга ажратилган моддий ҳудуд;

Портлаш ҳудуди — келиб чиқиши ёки ҳолатлари аниқлаштирилмаган портлаш юз берган моддий ҳудуд. Бундай ҳудудларга табиий газ, ҳаво-ёнилғи ва қаттиқ фазали портлаш эҳтимолини ўз ичига олувчи ҳудудлар киради. Тергов ўтказишни талаб қиладиган ҳолатлар

портлашнинг айнан бахтсиз ҳодиса ёки жиноят ҳаракат эканлигини аниқлаштиришга ёрдам берадиган маълумотлар бирлаштиради.

Жиноят жойини кўздан кечириш — бу воқеа жойида амалга ошириладиган умумий текширув бўлиб, масалани ечишга ёрдам берадиган, жиноят содир этишда айбдор бўлган шахсларни қўлга олишга кўмаклашувчи, жиноят жойида қолдирилган далилларни топиш ва аниқлаш жараёнларидир. Бу ҳаракатларга, шунингдек, жиноят жойида амалга ошириладиган бошқа ҳаракатлар: жиноят жойини ўрганиш, қурбонлар ва воқеа шохидлари билан суҳбатлар ўтказиш ҳам киради.

Жиноят жойини тадқиқ қилиш — жиноятни қайта тиклашга, жиноят жойи билан алоқаси бўлган субъект ёки субъектларни аниқлашга, бундан ташқари, уларнинг қўлга олиниши ва яқунда айбдор сифатида кўрилишига олиб келувчи эҳтимолий сабабларни ўрганишга қаратилган моддий далилларни йиғиш жараёнидир.

Эндиликда эътиборни 3-босқич бўлмиш далилларни йиғиш жараёнларига қаратамиз. NFPA 921 га мувофиқ, моддий далиллар — маълум бир фактни исботлаш ёки рад этишга мойил бўлган ҳар қандай жисмоний ёки моддий нарса [3].

Юқоридаги атамаларнинг изоҳларига қарайдиган бўлсак, портлашдан кейин кўздан кечириш бошқа турдаги, масалан, ўғирлик, безорилик шу каби жиноятлар юз бергандан кўздан кечиришдан бирмунча фарқ қилади, албатта. Бу бўйича кўплаб олимлар турли-туман фарқланишларни мисол қилиб кўрсатадилар. Масалан, А.Х.Валеев бу бўйича қуйидагиларни таъкидлайди:

1. Фавқулодда авария қутқарув ишларини амалга ошириш;
2. Бино конструкциясидаги вайронагарчилик туфайли қайта портлаш содир бўлиш эҳтимоли;
3. Жабрланувчилардаги портлаш кучи, оғир ҳолат, рухий ёки оғриқ билан боғлиқ тушқунлик ҳолати туфайли улардан тезкор кўрсатма олиш қийинлиги;
4. Кўздан кечириш жуда кўп вақт талаб қилиши. Зарарланиш катта ҳудудни эгаллаши, муайян предметларнинг бўлиши, портлатиш воситаларининг қолдиқлари юзлаб ҳатто минглаб метрларга сочиб кетган бўлиши ҳам мумкин;
5. Ноқулай об-ҳаво шароитида воқеа жойини кўздан кечиришга тўғри келиб қолиши. Биноларнинг ички қисмларида электр узилиши содир бўлган бўлиши [4].

Портлашлар юз берган жойлар, шубҳасиз, жиноий ҳаракат содир этилган ҳудудлар саналади. Умуман олганда, портлашдан кейинги кўздан кечириш ва унинг ташкил қилинишига тўхталишдан олдин воқеа содир этилган ҳудуд сифатида айнан қандай жойлар назарда тутилиши ҳақида хорижий олимлар томонидан илгари сурилган фикр-мулоҳазаларга эътибор қаратсак. Зеро, жиноятни очиш учун зарур бўлган далиллар маркази

вазифасини ўтовчи “жиноят жойи” тўғрисида зарур маълумотга эга бўлишда унга нисбатан анъанавий фикрлардан бирмунча фойдали ва замонавийроқ бўлган қарашларга мурожаат қилиш айни муддао бўлади, албатта.

Жиноят жойини тергов қилиш дунё бўйлаб турли хил юрисдикцияларда турлича амалга оширилади ва қуйидаги воқеа ва комбинацияларни тергов қилишни ўз ичига олади:

- бахтсиз ҳодисалар содир бўлган жойлар;
- ўз жонига қасд қилинган жойлар;
- қасддан одам ўлдирилган жойлар;
- кутилмаганлар ўлимлар (ҳеч қандай шубҳаларсиз);
- бостириб кириш ҳаракатлари, масалан, уй, фабрика, дўкон, савдо марказлари ва хоказо;
- пул сақланадиган жойларга, масалан, сейфлар ва автоматик пул машиналари;
- турли хил мураккабликдаги портлашдан кейинги воқеа жойиларини кўздан кечириш;
- ёнғин содир бўлган жойларни тергов қилиш ва бошқалар.

Эндиликда чет эл адабиётларида “жиноят содир бўлган жой” икки хил турга бўлинади: асосий жиноят жойи ва иккинчи даражали жиноят жойи. Асосий жиноят жойи — бирор ҳудуд, жой ёки воқеа содир ер ёхуд асосан катта қисм ва юқори миқдордаги моддий далиллар топиладиган юза. Иккинчи даражали жиноят жойи дейилганда, воқеага алоқадор бўлган моддий далиллар топилган ҳудудлар, жойлардир. Одатда, эҳтимолий далиллар айнан асосий воқеа жойидан олиб кетилган бўлади [5].

Бахтсиз ҳодисалар содир бўлган жойда ишлашда хавфсизлик ҳар доим биринчи ўринда туриши керак. Мумкин бўлган хавфлардан хавфсиз масофада эканлигига ишонч ҳосил қилиш ва ўт ўчирувчилар, полиция ходимлари ёки қутқарувчилар каби мутахассисларнинг кўрсатмаларига амал қилиш лозим.

Бахтсиз ҳодиса жойини ўрганишга қуйидаги тавсияларга риоя этиш лозим.

1. Хавфсизлик. Шикастланган ёки беқарор тузилмалар, вайрон бўлган симлар ёки газ чиқиши мумкин бўлган хавфлардан хавфсиз масофада эканлигини текшириш керак. Агар хавфли моддалар мавжудлигига шубҳа бўлса, эвакуация кўрсатмаларига риоя қилиш ва тегишли хизматларга мурожаат қилиш лозим.

2. Кириш. Воқеа жойига киришга рухсат борлигига ишонч ҳосил қилиш, агар бу фаол тергов бўлса, унда ички ишлар ёки бошқа масъул хизматлар билан келишиш керак бўлади.

3. Расмлар ва видеолар. Воқеа жойини фотосуратлар ва видеолар билан суратга олиш, бу кейинги тергов ҳаракатларида фойдали бўлиши мумкин. Бузилган нарсаларни,

портлаш нуқтасини ва бошқа сезиларли тафсилотларни батафсил суратга олишга ҳаракат қилиш керак.

4. Изоҳлар. Агар мавжуд бўлса, гувоҳларнинг исмларини, алоқа маълумотларини, кўрган ёки эшитганларни ёзиб олиш лозим, бу тергов учун фойдали маълумот бўлиши мумкин.

5. Портлаш жойи. Портлаш нуқтасини аниқлаш ва портлаш изларига, яъни парчалар, шикастланган тузилмалар жойлари ва бошқалар эътибор бериш керак.

6. Зарар. Кўрган барча зарарларни ёзиб олиш ва тавсифлаш керак, бунга вайрон қилинган бинолар, шикастланган транспорт воситаларини ҳам киритиш мумкин.

Портловчи моддалар ёки портловчи қурилмалар ишлатилганлиги ҳақидаги муҳим далиллар, фақат асосий бирламчи тергов ҳаракатлари бўлган, воқеа жойини диққат билан ва батафсил кўздан кечириш натижасида олинishi зарур. Бу ҳақда портлаш фактлари бўйича қўзғатилган жиноят ишларининг кўздан кечириш амалиёти ҳам гувоҳлик беради. Портловчи моддалар ва портловчи қурилмалар ишлатилиши билан боғлиқ бўлган ишлар бўйича воқеа жойини кўздан кечиришнинг асосий вазифаларидан бири, далилий ашёлар (портлаш маҳсулотлари, портловчи моддаларнинг детонацияланмаган қолдиқлари, портловчи қурилма идишларининг парчалари, детонаторлар, олов ўтказгич симлар ва хоказоларнинг парчаларини) аниқлаш, кўздан кечириш, қайд этиш ва олишдан иборат. Портловчи моддаларнинг ўзига хос хусусиятларини, шунингдек, криминалистика, портловчи моддалар назарияси, жанговар ўқ-дорилар, физика, кимё соҳаларидаги махсус билимлар қўлланилиши зарурлигини ҳисобга олиб, воқеа жойларини кўздан кечиришда, портлаш ва ёнғин излари мавжуд далилий ашёларни аниқлаш, қайд этиш ва топиб олишда мазкур соҳа мутахассисларини таклиф этиш мақсадга мувофиқ бўлади.

Бу каби воқеа жойларини кўздан кечиришда, мутахассис сифатида, одатда эксперт-криминалистика хизмати ёки илмий экспертиза портлаш техникаси марказий лабораторияси ходимлари иштирок этадилар.

Портлаш ҳодисаси ҳақида хабар олинган захоти эксперт криминалист ёки илмий экспертиза портлаш техникаси марказий лабораторияси ходими ҳодиса жойига чиқишга ҳозирлик кўради.

Унда барча кўздан кечиришда фойдаланиладиган криминалистик техник асбоб ва анжомлар тайёр бўлиши керак. Криминалистик техник асбоб-анжомлар, яъни криминалистик чемодан тўлиқ жиҳозлари билан, метал қидиргич, махсус шуруплар, ёндириш воситалари (фонарлар), махсус хавфсизликни таъминловчи кийимлар ва бошқа ёрдамчи воситалардан иборат.

Одатда портлаш жойига турли хизматлар ва ташкилотларнинг бир нечта мутахассислари боришади. Мана улардан баъзилари:

1. Ўт ўчирувчилар. Ёнгин бригадалари портлаш жойига биринчилардан бўлиб етиб келишди. Улар, агар мавжуд бўлса, оловни ўчириш билан шуғулланадилар ва воқеа жойида хавфсизликни таъминлайдилар.

2. Ички ишлар органи ходимлари. Ушбу орган ходимлари воқеа жойида хавфсизликни кузатадилар ва таъминлайдилар. Шунингдек, улар дастлабки тергов ўтказишлари ва далилларни тўплашлари мумкин.

3. Қутқарувчилар. Фавқулодда вазиятлар вазирлиги каби қутқарув хизматлари қурбонларга ёрдам бериш ва одамларни блокировка қилиш ёки йўқотиш учун қутқариш учун портлаш жойига бориши мумкин.

4. Тиббий хизматлар. Тез ёрдам машиналари ва тиббий гуруҳлар портлаш жойига бориб, жабрланганларга биринчи ёрдам кўрсатишлари ва кейинги даволаниш учун тиббий муассасаларга етказишлари мумкин.

5. Портлаш бўйича мутахассислар. Баъзи ҳолларда портлаш содир бўлган жойга портлаш бўйича мутахассислар чақирилади. Улар портлаш сабаблари ва табиатини аниқлайдилар, далилларни тўплайдилар ва воқеа ҳолатларини аниқлаш учун экспертиза ўтказадилар.

6. Суд экспертлари. Қасддан қилинган ҳаракат ёки жиноятда гумон қилинган тақдирда, воқеа жойига суд экспертлари чақирилиши мумкин. Улар далилларни тўплайди ва таҳлил қилади, бармоқ изларини олади, воқеа жойини фото ва видео ёзиб олади, воқеани текшириш учун зарур бўлган бошқа тадқиқотлар ўтказди.

Ҳар бир муайян вазиятда табиатига қараб турли мутахассислар ва хизматлар ҳодиса жойида бўлиши мумкин.

Европа Иттифоқида воқеа жойидаги ҳалок бўлган шахсларнинг сақланиб қолган қолдиқларини ўрганиш учун ҳам алоҳида процедура амалга оширилади. Бу процедура ниҳоятда фойдали бўлиб барча томонларни қамраб олади.

1. Тананинг жойлашувини аниқланиши (қолдиқларнинг ораси, ҳимояланган ҳудудлар) ва қайд қилиниши лозим;

2. Жасаднинг ҳолати қайд қилиниши;

3. Тананинг турган позицияси бўйича қўл ва тиш изларининг олинниши ва суратга туширилиши;

4. Қолдиқларни сақлаш чораларини кўрилиши;

5. Тананинг жойлашуви ва кўздан кечириш стратегиясини ҳисобга олиб бино ёки очиқ майдонда биологик излар, кийимдан намуналар олиш ва танани муҳофаза қилиш;

6. Тиклаш, жойлаш ва ҳужжатлаштириш давомида шахсий ашёларни суратга туширилиши;

7. Агар тананинг ҳолати юзтубан бўладиган бўлса, шу ҳолатда тасвирга олиниши лозим. Жасаднинг ости эҳтиёткорлик билан текширилиши, қазиш ишларини олиб борилиши ва текширувдан ўтказилиши керак;

8. Суд антропологлари ёки суд патологлари билан маслаҳатлашган ҳолда сочилиб кетган тана қолдиқларини йиғиш ва максимал даражада тана тузилишини тиклаш ишлари олиб борилиши лозим. Барча топилган тана қолдиқлари жойи қайд қилинади;

9. Суяк иссиқлик таъсирида таъсирланган ёки мўрта бўлиб қолган вазиятларда барқарорлаштирувчи кимёвий моддалар ёки ўраш материаллари (масалан, ёпиштирувчи плёнка), агар улардан фойдаланиш кейинги парчаланиш ёки бузилишнинг олдини олса, фойдаланилиши мақсадга мувофиқдир. Кимёвий моддаларни эса жуда эҳтиёткорлик билан ишлатиш зарур, ҳар қандай кимёвий моддалар ёки ўраш материалларининг назорат намуналари ҳам тақдим этилиши керак.

10. Тана бўлаклари бошқа қолдиқларга ёпишган бўлиши мумкин, бундай ҳолларда уларни жиноят жойидан олишдан олдин синчковлик билан текшириш лозим.

11. Жиноят жойида тана қолдиқларини кўшимча зарарланиш орқали хавф остида бўладиган ва қолдиқларни тиклашни тез амалга ошириш имкони бўлмаганда, ёнғин бўйича терговчи тегишли мутахассислар билан алоқа ўрнатиб қолдиқларни муҳофаза қилиш чораларини кўриши керак.

12. Инсон тана қолдиқлари тиклангандан сўнг иложи борича тезроқ совуқ сақлагичда сақлаш чораларини кўриш лозим [6].

Портловчи қурилмалар ишлатилиши билан боғлиқ жиноят содир этилган ҳолларда воқеа жойларини кўздан кечириш, ушбу тергов ҳаракати учун ишлаб чиқилган барча махсус тактик ва техник усулларга риоя қилган ҳолда ўтказилади. Жумладан, бу тергов ҳаракати дарҳол, лекин шошилмасдан, замонавий техник воситалардан фойдаланиб ўтказилиши керак ва ҳоказо. Шу билан бирга, бу каби ҳолларда кўздан кечириш, объектларининг характери, уларни аниқлашнинг хусусиятлари, қайд этиш усуллари ва бошқа факторлардан келиб чиқувчи ўзига хос хусусиятларга эга бўлади.

Портлаш содир бўлган ҳолларда катта ҳалокатли кучга эга бўлган ҳолларда, ерни шартли равишда секторларга бўлиш ва уларни изчил текшириш мақсадга мувофиқдир [7].

Портлаш билан боғлиқ жиноят жойини кўздан кечириш кўшимча маълумот ва далилларни олиш учун техник воситалардан фойдаланишни ўз ичига олиши мумкин. Ушбу воситалардан баъзилари қуйидагиларни ўз ичига олиши мумкин:

1. Оптик асбоблар. Катталаштирувчи кўзойнақлар, микроскоплар ва телескоплар жиноят жойида портлаш излари, шикастланишлар ва намуналарни батафсилроқ текшириш учун ишлатилиши мумкин. Улар микроскопик изларни, портловчи моддалар қолдиқларини ёки бошқа материалларни аниқлашга ёрдам беради.

2. Фото ва видео ускуналар. Фотосуратлар ва видео ёзувлар жиноят жойини ҳужжатлаштиришнинг муҳим воситасидир. Ихтисослашган камералар ва линзалар ёрдамида шикастланиш тафсилотларини, объектларнинг жойлашишини ва портлаш изларини ёзиб олишингиз мумкин.

3. Портатив детекторлар. Жиноят жойида портловчи моддалар изларини аниқлашга имкон берувчи портатив детекторлар мавжуд. Улар кимёвий таҳлил асосида ишлайди ва портлашда ишлатиладиган моддаларнинг қолдиқларини аниқлашга ёрдам беради.

4. Термал тасвирлар. Портлаш билан боғлиқ термал изларни аниқлаш ва ўрганиш учун термал тасвир камералари ёки термал сканерлардан фойдаланиш мумкин. Улар атроф-муҳитдаги ҳарорат ўзгаришини кўришга имкон беради, бу яширин олов ёки иссиқлик манбалари мавжудлигини кўрсатиши мумкин.

5. Изларни йиғиш ва сақлаш учун асбоблар. Портлаш изларини йиғиш ва қадоқлаш учун жиноят жойида турли хил асбоблар ва контейнерлардан фойдаланиш мумкин. Бу материалларни қадоқлаш учун идишлар, далилларни хавфсиз йиғиш учун бошқа воситалар бўлиши мумкин.

Шуни таъкидлаш керакки, муайян асбоблардан фойдаланиш ва танлаш муайян вазиятга ва тергов талабларига боғлиқ. Бу мутахассислар, яъни криминалист ёки портлаш бўйича мутахассисга тегишли масаладир.

Шуни алоҳида таъкидлаш жоизки, портлашдан кейинги воқеа жойини кўздан кечиришда ҳам хорижий мамлакатларда жуда кўплаб техника воситаларидан фойдаланиб келишмоқда.

Улардан бири “Модель ЭЛ 100” русумли портловчи воситани аниқлаш мосламаси ҳисобланади. Оддий, ишончли, ўта юқори сезиш қувватига эга қурилманинг афзалликларидан бири унинг ниҳоятда кичкина эканлиги ва ҳатто чўнтакда ҳам олиб юришда қулайлиги саналади. Техник имкониятларига тўхталадиган бўлсак, портловчиларнинг 50 фоизидан зиёд бўлган турларини аниқлай олади. Ушбу восита ўзини-ўзи тўлдиради ва фақатгина кичкина иситиш тизими ёки батареякани зарядладиган иситкични талаб қилади. Бу модель савдо, ҳарбий, қўлбола портловчиларни аниқлашда бутун дунё бўйича тан олинган. Ҳозирги кунда ҳарбий, полиция, хавфсизлик хизматлари томонидан қўлланилиб келинади. Ушбу моделнинг, шунингдек, “ЭЛ 200” ва “ЭЛ 300” турлари ҳам ишлаб чиқарилади [8].

Воқеа содир бўлган жойда ёки унинг атрофида портлаш изларини, портловчи курилмаларнинг айрим қисмлари ва қолдиқлари билан биргаликда, ишлатилмаган портловчи курилмалар, портловчи моддалар, портлатиш воситаларини ҳам топиб олиш мумкин.

Воқеа жойидаги шароитларни ўрганиш жараёнида қуйидагилар вужудга келади: портлаш факти, унинг техник сабаблари, портлашнинг марказий нуқтаси, портлатилган курилманинг яхлит ёки айрим қисмларининг тузилиши, унинг ишлаш принципини аниқлаш, портлатилган портловчи модданинг оғирлигини баҳолаш, портловчи модданинг портлаш вақтида шикастловчи хоссаларини аниқлаш, портлашнинг шикастловчи таъсири радиусини аниқлаш, портловчи курилма тайёрлаган шахснинг жанговар портловчи ўқ дорилар техникаси соҳасидаги билими, кимё ва портловчи моддалар технологияси бўйича билими, портлатиш ишлари соҳасида билимлари бор ёки йўқлиги ҳақида тахмин ва тусмоллар.

Шулар ўрганиб чиқилгандан кейин, шу текширилаётган жойдан далилий ашёларни қидириш, уларни кўздан кечириш, қайд этиш ва олиш ишлари амалга оширилади.

Портлаш содир бўлган жойни кўздан кечиришда жинойт процессуал қонун нормаларида кўрсатилган тартиб қоидаларга риоя қилиш керак. Чунки портлатиш йўли билан содир қилинган жинойтларнинг ҳодиса жойи кўздан кечирилганда, ўзига хос хусусиятлар мавжуддир. Энг аввало, кўздан кечириш ҳудудининг чегарасини аниқлаб олиш ва воқеа жойини кўриқлашни ташкил этиш лозим. Портлатилган объектлар, у ердаги мурдалар, яраланганлар, воқеа содир бўлган жойнинг бошқа элементлари қисмларини аниқлаш, уларнинг ўзаро ва портлашнинг марказий нуқтасига нисбатан жойлашишини белгилаш керак бўлади. Портлашнинг марказий нуқтаси сифатида портлаш натижасида вужудга келган конуссимон чуқурлик ёки бузилишлар энг кўп бўлган ҳудуд олинади. Дастлабки олинган натижалар асосида воқеа содир бўлган жойнинг лойиҳаси тайёрланади, кўздан кечиришнинг тартиби ва кетма-кетлиги аниқланади. Бу босқичда у ёки бу мутахассисларни жалб этиш ва ҳодиса ҳақида хабар берилганда, олдиндан маълум бўлган бўлса ҳам, қандай техник воситалардан фойдаланиш каби саволлар ҳал этилади.

Портлашдан кейинги воқеа жойини техник жиҳатдан таъминотини қуйидаги бешта йўналишга бўлиш мумкин, уларнинг ҳар бирида алоҳида ҳаракатлар ва воситалар қўлланилади:

— умумий восита ва буюмлар;

- дастлабки чора-тадбирлар;
- воқеа жойини кўздан кечириш;
- воқеа жойини ҳужжатлаштириш;
- воқеа жойида далилларни йиғиш жараёни;
- кўздан кечиришни яқунлаш ва уларни ҳужжатлаштириш [9].

Умумий восита ва буюмларни, асосан, хавфсизлик, воқеа жойини кўздан кечиришда ишлатиладиган доимий воситалар (компас, ёритиш воситалари), воқеа жойини қайд этишда ишлатиладиган воситалар (камера, овоз ёзиш қурилмалари), далилларни йиғишда қўл келадиган воситаларни ўз ичига олади.

Портлаш жойини кўздан кечириш пайтида жиноят-процессуал процедура жиноятларни тергов қилишни тартибга солувчи муайян қоидалар ва уларга риоя қилишни назарда тутди. Одатда портлаш жойини кўздан кечиришда ишлатиладиган асосий кадамлар ва процедуралар:

1. Олдиндан огоҳлантириш. Портлаш ҳодисаси юз берганда, ички ишлар ёки бошқа тегишли хизматлар воқеа тўғрисида дарҳол хабардор қилиниши керак. Бу уларга хавфсизликни таъминлаш ва воқеа жойида ишни ташкил этиш чораларини кўриш имконини беради.

2. Воқеа жойида хавфсизликни таъминлаш. Бунда ҳодиса жойига келган хизматлар унинг хавфсизлигини таъминлаши керак. Бунга воқеа жойини ўраб олиш, ноқонуний киришни олдини олиш учун қўриқлаш, агар керак бўлса хавфсизлик ва эвакуация қилиш киради.

3. Рўйхатга олиш ва ёзиб олиш. Терговчилар ва ҳуқуқни муҳофаза қилиш органлари воқеа жойини кўздан кечириш баённомасини тузишлари керак. Ушбу ҳужжатда кўздан кечириш тафсилотлари, топилган излар, зарарлар, нарсалар ва тергов давомида фойдали бўлиши мумкин бўлган бошқа маълумотлар қайд этилади.

4. Фото ва видео ёзувлар. Портлаш жойини кўздан кечиришнинг муҳим қисми фото ва видео ёзувлардир. Мутахассислар воқеа жойини, портлаш изларини ва бошқа муҳим тафсилотларни ҳужжатлаштириш учун фотосуратлар ёки видеоларни олишади. Бу далилларни сақлашга ва қўшимча текшириш учун мустақил визуал материал яратишга ёрдам беради.

5. Изларни йиғиш ва қадоқлаш. Терговчилар ва портлаш бўйича мутахассислар портлаш билан боғлиқ бўлиши мумкин бўлган турли хил изларни тўплайди ва қадоқлайди. Бунга парчалар, портловчи моддаларнинг қолдиқлари, жиноят билан боғлиқ нарсалар ва далилий аҳамиятга эга бўлиши мумкин бўлган бошқа материаллар кириши мумкин.

Портловчи моддаларни қурбонларнинг кийимларида ҳам топиш мумкин [10].

6. Гувоҳлар ва шохидларни сўров қилиш. Бу орқали ҳолатни ойдинлаштириш мумкин.

Портлаш содир бўлган жойни кўздан кечиришда фотосуратга ва видео тасвирга олиш, жойнинг дастлабки шарт-шароитларини ўзгартирмаганлиги учун, ушбу усулларни барча бошқа усуллардан аввал бажариш керак бўлади. Бу ҳаракатлар майда, аммо муҳим хусусиятлар, жумладан, объектларда қурум мавжудлиги, жароҳатларнинг ҳолати, уларнинг ўзаро жойлашуви ва ҳоказолар ҳақида фикр юритиш имконини берувчи суд фотографиясининг усул ва услубларига (портлаш жойининг мўлжали панорама усулда, умумий усулда, парчали усулда ва аниқ бир қисмини суратга олиш усулида) амал қилган ҳолда бажариш керак. Бундай шароитда портловчи қурилмага катта эътибор бериш зарур. Воқеа содир бўлган жойни қайд этиш жуда аниқ, тўлиқ ва кўрғазмали бўлиши шу билан бирга кейинчалик объектлар аломатларининг ўзгариши оқибатида, масалан, тадқиқотлар ўтказилгандан сўнг ёки нотўғри сақлаш ва юборилганда тушунмовчиликлар юзага келмаслиги учун фикрни чалғитмайдиган даражада бўлиши керак.

Портлаш содир бўлган жойни кўздан кечириш тергов ҳаракатида бевосита терговчи томонидан умумий раҳбарлик қилиш, ушбу тадбирни амалга оширишнинг зарурий шарти ҳисобланади. Кўздан кечириш жараёнида турли хил вазифалар ҳал этилади. Бироқ бу вазифалар, иш бўйича аниқланадиган ҳолатларга боғлиқ ҳолда ўзгариб туради ва ушбу вазифалар қуйидаги кўринишга эга. Воқеа содир бўлган жойнинг акс этиши, далилий ашёларни аниқлаш, қайд этиш ва олиш, далилий ашёларни дастлабки тадқиқот қилиш, навбатдаги тергов ҳаракатлари ва оператив-қидирув тадбирларини ишлаб чиқиш, шунингдек жиноят содир этилганлиги ҳақидаги тахминларни илгари суриш кабилардир.

Шунингдек, қуйидагиларни яъни портлаш объектларини, портлаш аломатларидан дарак берувчи объектга ёндош бўлган ҳудудни, жабрланувчиларни, шунингдек улардаги кийимлар, ҳужжатлар ва турли буюмларни батафсил текшириш лозим бўлади.

Портлаш факти бўйича воқеа содир бўлган жойни кўздан кечириш, ҳодисанинг характерини аниқлаш, баъзида эса содир бўлган ҳодисанинг сабаблари ва унга алоқадор шахсларни аниқлашнинг ягона усули ҳисобланади. Портлашнинг характерли аломатларини кўриб чиқишга киришишдан олдин, портлаш ҳодисасини ва портловчи моддаларнинг физикавий-кимёвий ўзгаришларини, портловчи қурилмаланинг умумий тузилишини умумий тарзда ўрганиб чиқиш мақсадга мувофиқ бўлади. Портлаш ҳодисасини юзага келтирадиган воситаларга жуда кўп мисолларни кўрсатиш мумкин. Масалан, электр тармоқларидаги туташувлар, ёнғинлар ва албатта портловчи қурилмалар.

Хулоса сифатида портлашдан кейинги воқеа жойини кўздан кечиришда муҳим бўлган томонларидан бири воқеа жойидаги портловчи воситаларнинг ўз кучини

йўқотганлигига амин бўлишга доимий эътибор қаратиш лозим бўлади. Зеро, текширувлар вақтида ушбу қурилмаларнинг ишга тушиши бир вақтнинг ўзида қўшимча қурбонларнинг пайдо бўлишига замин яратса, иккинчи томондан, кўздан кечиришнинг ва “иссиқ излар”ни топиш жараёнларини бирмунча қийинлаштиради. Бундай аянчли вазиятларнинг бўлмаслиги учун портловчи қурилмалар, уларнинг тартиби, хусусиятлари, фалокат қўлами хақида етарлича маълумотга эга бўлиш лозим.

Иқтибослар/Сноски/References:

1. Organisation and operations management at the explosive incident scene, Colleen M.Donovan. 2016 by the American College of Emergency Physicians. p.12
2. Галаган В.И. Использование следователем информации на первоначальном этапе расследования, Автореф. Дис... канд. юрид.наук.— Киев. 1992. – 24 с.
3. Strengthening Fire and explosion investigation in the United States: A strategic vision for moving forward, Fire and Explosion Investigation Subcommittee, April 2021. p.74
4. Валеев А.Х. Осмотр места взрыва при расследовании террористического акта // Вестник Восточно-Сибирского института МВД России. 2017. №3 (82)
5. Crime scene investigation and examination: Major incident scene management, J.Horswell. 2016 approved by Group International, Batu Caves, Malaysia, p.692-693
6. Best Practice Manual for the Investigation of Fires and Explosions. ENFSI-BPM-FEI-01, version 04- February 2021. p.69
7. Бакин Е.А., Адещина И.Ф. Осмотр места происшествия при преступлениях, совершённых путём взрыва, и некоторые аспекты криминалистических исследований изъятых вещественных доказательств: Методическое пособие. – М.: Генеральная прокуратура РФ, 2001.
8. <https://www.fieldforensics.com/products/by-model/explosives-detection/>
9. A guide for explosion and bombing scene investigation, U.S. Department of Justice, Office of Justice Programs, National Institute of Justice, June 2000, NCJ 181869. p.3
10. Таркинский А.И. Методика осмотра места происшествия по фактам применения взрывных устройств: учебное пособие / под ред. Т.Б. Рамазанова. Махачкала: ИПЦ ДГУ, 2002. С.13.